

Тема 12. Мистецтво України від давнини до сучасності

Мета: ознайомлення студентів з українським мистецтвом у контексті європейської культури, його розвитком від давнини до сучасності, з основними стилями й напрямками; вивчення основних тенденцій розвитку українського живопису, скульптури, архітектури та творчості видатних митців.

План

1. Українське мистецтво в контексті європейської культури.
2. Основні тенденції розвитку архітектури України.
3. Особливості української скульптури.
4. Український живопис.

Ключові поняття: українське мистецтво, український живопис, українська скульптура, архітектура в Україні, «дитинець», «днешній град», «окольний град», «посад», ґридниця, поруб, хрестово-купольна конструкція, неф, капітель, голосник, скрипторій, донжон, бароко, конструктивізм, класицизм, реалізм, еклектизм, барельєф, кубофутуризм, модернізм, постмодернізм, мозаїка, фреска, смальта, канон.

1. Українське мистецтво в контексті європейської культури.

Процес розвитку українського мистецтва починається з глибини віків. Перші історичні пам'ятки, що стосуються України, належать до еллінської колонізації на українській території. Історичний процес розвитку українського мистецтва варто починати фактично від часів заснування української державності. Український народ жив спільним життям з Європою, однак на художню культуру України вплинув український менталітет, українська індивідуальність, історичні події, тому наше мистецтво стає українським мистецтвом європейського народу.

З X століття змінюють один одного такі стилі, як-от: візантійський, романський, готичний, ренесанс, бароко, рококо, класичний, еклектизм і модерн тощо. Кожен стиль відтворює головні ідеї і світогляд тієї доби, у якій живе суспільство. Період панування візантійського й романського стилів в історії України – це «княжі часи». Іноді історики відділяють візантійський романізований період від чистого романського й перший називають «домонгольською добою» або «передтатарськими часами», а другий – галицькою добою або галицько-волинськими часами.

У добу готики життя зосереджується в містах. Характерними творами доби є міські ратуші, міські собори, укріплення міст. Добу готики українські історики називають добою литовсько-руською або часами Литовсько-Руської держави.

У ренесансний період життя зосереджувалося навколо освічених меценатів, які взяли у свої руки політичну владу; розцвітають ідеї світського життя й мистецтва; творчість виявляється в будовах пишних палаццо

(князівських палат) і їх оздобленні; духовні князі зводять пишні, наповнені світським мистецтвом храми.

У добу бароко центрами європейського мистецтва стають резиденції монархів, тому митці особливу увагу приділяють ідеям звеличення королів, імператорів тощо. Добу бароко українські історики називають добою розквіту козащини. Саме з козацького середовища вийшла нова провідна верства, нова національна аристократія, нова інтелігенція, яка взяла на себе й утвердження власної державності й опіку над мистецтвом. Добу рококо українські історики називають останніми часами козащини.

Класицизм як художній напрям і художній стиль тісно пов'язаний із принципами раціоналізму в мисленні й продовжував традиції культури. Період панування класицизму на Україні в істориків здебільшого називається добою розквіту кріпацтва.

В українській культурі XVIII століття відбулося переплетіння стилів бароко, рококо, класицизму.

Українські митці, незважаючи на складну історичну ситуацію, також творили в руслі європейських модерністських та постмодерністських тенденцій.

Отже, в українському мистецтві прослідковуються ті самі процеси, які мали місце і в європейській художній культурі, існували тісні взаємозв'язки й взаємовпливи (подекуди непрямі, опосередковані). Проте специфіка історичної ситуації та менталітету українців зумовили й особливості національного мистецтва. Мистецтво України є невід'ємною частиною європейського культурного простору.

2. Основні тенденції розвитку архітектури України.

Найстарші пам'ятки монументальної архітектури на українських землях походять із побережжя Чорного моря – з колишніх грецьких колоній VIII – VII століття до н. е.

Після навали кочівників, що зруйнували грецькі міста, монументальне будівництво починає розвиватися в IV – VII століття, за так званої старохристиянської й ранньовізантійської доби. Причому християнські храми постають саме в колишніх грецьких містах. Найбільшим осередком старохристиянського будівництва був Херсонес. Знайдені рештки й фрагменти розкішних мозаїк і деталей указують, що архітектурне мистецтво було високо розвинуто та його витoki переважно з Греції, Малої Азії та Кавказу. Найкраще збережена церква Св. Івана в Керчі (XIII століття).

У часи становлення Київської Русі формується тип давньоруського міста, складовими якого були: «дитинець», або «днешній град», у якому жили бояри та дружинники, чисельна князівська та боярська челядь і ремісники, які обслуговували княжий двір та боярські хорони; «окольний град», який складався з кварталів простого люду, ремісників, торговельного майдану, подвір'я купців, численних церков та монастирів; околиці – «посади», «кінці», заселені ремісничим і торговим людом.

Важливого значення в економічному та культурному розвитку давньоруської держави набували міста, правила забудови яких були викладені у так званій «Кормчій книзі» – збірнику законів, що включав як давньоруські, так і візантійські законоположення про містобудування. Система планування міста переважно була лінійною, тобто вулиці йшли вздовж шляхів, струмків або річок. Такою, наприклад, була первісна забудова стародавнього Подолу в Києві.

За призначенням архітектура поділялась на житлову, культову та оборонну. Пам'яток житлової архітектури не зберіглося, однак археологічні знахідки свідчать про багатий архітектурний декор будинків заможних верств населення. Археологічні дослідження та літописи дають певні уявлення про особливості міської забудови. Споруди будували з дерев'яних зрубів. В основному це були двокамерні будинки з житловими приміщеннями, що опалювалися глинобитними пічками, з холодними сінями. Більшість таких будинків мали нижній господарський поверх – підкліть, що трохи заглиблювався у землю.

Князівські та боярські хорони мали два й більше поверхи. Це були ансамблі споруд із золотоверхими теремами та сінями на другому поверсі. На князівських дворах будували гридниці – великі зали для прийомів, а також – поруби (в'язниці для непокірних).

Житло ж бідних людей було однокамерним, мало каркасно-стовпову конструкцію, обмазувалося глиною й білилося. Уся житлова архітектура і бідних, і багатих була дерев'яною.

З поширенням християнства в міській забудові переважає культова архітектура – будівництво храмів, що стали символом утвердження й урочистості нової релігії.

Давньоруські князі розуміли, що храм – це не тільки дім Божий, це й чудова можливість прикрасити й прославити свій стольний град, свою землю й свій народ. Давньоруські храми за багатством не поступалися Царгородським. Храми зводяться на природних або штучних узвишсях й органічно вписуються в пейзаж. Усього з X століття до 40-х років XIII століття на Русі було зведено близько 10 тис. великих і малих храмів.

Перші давньоруські храми були дерев'яними, тому жодної пам'ятки не зберіглося. На зміну дерев'яному будівництву в кінці X століття прийшло кам'яне монументальне зодчество. Цьому сприяли вихід Київської Русі на міжнародну арену, вплив візантійської культури й поширення християнства.

У давньоруському храмовому будівництві панувала хрестово-купольна конструкція, яка виникла в Малій Азії в сирійців та вірмен і стала визначати особливості константинопольської архітектурно-будівничої школи. Кам'яні собори в Київській Русі були великою рідкістю й будувалися строго за візантійськими зразками. Візантійські майстри приїжджали до Київської Русі, щоб будувати. Культові муровані споруди будувалися за системою давньоруської мішаної кладки: чергування цегли-плінфи на вапняному розчині з шаром дикого каменю. Інтер'єр культових споруд прикрашали мармуровими колонами, капітелями, мозаїками та фресками. Для покращення

акустики робили голосники – порожнину всередині стіни, у яку закладали глечики.

Перша мурована церква Богородиці (Десятинна), була зведена візантійськими майстрами на замовлення Володимира Великого у 989 – 996 рр. Вона збудована за загальнохристиянськими правилами в пам'ять про мучеників-християн. У плані це п'ятинефна, хрестово-купольна споруда, інтер'єр якої був прикрашений мозаїками й фресками, оздоблений мармуром. Десятинна церква, особливо її центральна частина, була взірцем для багатьох давньоруських культових споруд XI – XII століття. 1240 р. Десятинна церква була зруйнована ордами Батия, тому до наших днів зберігся лише її фундамент.

Храми будуються як необхідність ушанування подій особистого життя (перемога в битві, чудове врятування від смерті тощо). Так з'являються перші церкви в ім'я Василя в Києві, Преображення у Василеві (Василькові). Будувалися храми в ім'я Софії, що символізували премудрість Христову й Матері Божої. Такі храми збудовані в Києві, Новгороді та Полоцьку. Ряд соборів присвячені Успінню Богородиці. Будувалися також храми, що присвячували небесному воїнству – архангелу Михаїлу, Святому Феодору Тирону або Стратилату, Андрію. Велика кількість храмів присвячена Богородиці.

Унікальним явищем у тогочасній світовій архітектурі є собор Св. Софії в Києві, збудований у часи Ярослава Мудрого (1037 р), споруджений грецькими майстрами на зразок Константинопольського собору Святої Софії, однак цей храм не був його простою копією. До нашого часу Софійський собор дійшов із численними відбудовами та переробками (XVII, XVIII, і XIX століття). Незважаючи на це, збереглися давні форми собору, що дало можливість дослідникам повністю визначити його первісний вигляд.

Окрім Києва, монументальне будівництво першої половини XI століття відбувалося в таких містах, як Полоцьк, Новгород, Чернігів.

У другій половині XI століття культове будівництво поширюється у багатьох давньоруських центрах. Засновуються монастирі, у яких будуються нові кам'яні храми. Це Успенський храм Печерського монастиря (1078 р.), Михайлівський Золотоверхий храм (1108 р.), Михайлівський собор Видубицького монастиря та ін.

У XII століття значного розвитку набуває київська, чернігівська, переяславська та новгородська архітектурні школи. У будівельній техніці зникають візантійські традиції змішаної кладки. Архітектура більше схожа до романської. В інтер'єрі будівель зникає мозаїка, поступаючись місцем фресковим розписам. До пам'яток цього періоду належить храм Федорівського монастиря (1131 р.), церква Богородиці Пирогощі на Подолі (1132 р.), Кирилівська (1146 р.) і Василівська (1183 р.) церкви в Києві, Юрійівська (1144 р.) в Каневі, Борисоглібський (1128 р.) й Успенський (I пол. XII століття) собори та П'ятницька церква (поч. XIII століття) у Чернігові та ін. Вони об'єднані єдиним стильовим напрямом та спільною конструктивною схемою.

Поряд із культовою – значне місце посідає оборонна архітектура. У містах існували артілі «огородників» – будівничих міських укріплень. У період, коли виникає потреба захисту від чужоземної навали, будувалися високі, міцні оборонні споруди (переважно з дерева й землі) з товстими кріпосними стінами. Наприклад, Київ був оточений валами й дерев'яними стінами загальною висотою до 16 метрів. Вхід до міста був можливий тільки через кам'яні ворота – Львівські, Лядські та парадні Золоті. Золоті ворота відбудовані й сьогодні є пам'яткою давньоруської оборонної архітектури. Київ також захищали фортеці – Вишгород з півночі, Білгород із заходу, Василів з півдня та низка потужних застав уздовж Дніпра. Оборонне будівництво вдосконалюється та продовжується у XIII столітті. Зразками оборонних споруд того часу є укріплення Галича, Кам'янця, Любліна, Дрогобича, Луцька. До оборонних споруд XIV-XV століття належать також феодальні замки з міцними кам'яними мурами та вежами.

Отже, розглядаючи майже трьохсотрічний період розвитку архітектури Київської Русі, можна визначити п'ять її стильових етапів. Перший – кінець X-30-і роки XI століття, коли під впливом візантійської будівельної техніки й архітектури зароджується й починає свій розвиток кам'яна монументальна архітектура. Це був час будівельної діяльності Володимира Великого у Києві та його сина Мстислава в Чернігові.

Другий період охоплює 30 – 50-і роки XI століття. Це був час будівництва Ярослава Мудрого. Розширюється територія міст, зводяться міцні укріплення, створюються ансамблі князівських центрів, будуються палаци в Києві, Новгороді, Полоцьку зводяться великі собори. Головною особливістю споруд стає об'ємно-просторовий центричний характер їх композицій і багатоповерхове завершення.

Третій етап (друга половина XI – початок XII століття), коли будуються храми, які найбільше відповідають потребам і канонам православної церкви та з'являються місцеві архітектурні школи. При всіх технічних і художніх особливостях, архітектура Київської Русі в ці часи мала вплив традицій середньовізантійської архітектури, так само як й інші країни Східної Європи.

Четвертий період охоплює 20-80-ті роки XII століття. У цей період остаточно формуються місцеві архітектурні школи, простежується певний відхід від візантійських традицій будівництва. Споруди побудовано в романському стилі.

П'ятий стильовий етап – кінець XII століття – 30-ті роки XIII століття. У цей час у композиціях споруд зодчі звертаються до традицій, що йдуть від народних джерел. Пізніше ці традиції відіграють значну роль у формуванні національних рис української ренесансної та барокової архітектури. Церква стає не тільки храмом, а й окрасою міста. Розвивається будівельна техніка, виникають нові конструктивні прийоми.

Отже, архітектура Київської Русі, використовуючи власні традиції та індивідуальні риси, відповідає світовому процесу і розвивається в його контексті.

З XIV століття українські землі опиняються під владою Великого князівства Литовського. У ці неспокійні часи невпинно зростає кількість міст і фортець. З метою ефективної протидії ворогам із середини XIII століття виробляються відповідні типи фортифікації, головним опорним вузлом яких стає міцна башта – донжон. Прикладом нового типу фортифікації є замки в Луцьку й Кременці, будівництво яких розпочалося ще в 90-х рр. XIII століття (Замок у Луцьку).

У культовій архітектурі в останній чверті XIV століття спостерігаються інтенсивні пошуки нових форм, здатних утілити нові смаки та мистецькі ідеї. Храми цього періоду несуть відбиток архітектури суворой перехідної епохи, однак продовжують традиції тринефних храмів XIII століття з опорними стовпами. Водночас в урочистій архітектурі хрестовокупольних храмів, як-от: у Дермані, Межиріччі або Острозі, майстри зуміли втілити тонке уявлення людей XV століття про піднесену й прекрасну, однак перервану й забуту лінію давньоруських часів.

У XV – на початку XVI століття в архітектурі невеликих храмів з'являються нові риси, безпосередньо пов'язані з народними ідеалами. У Києві після монголо-татарської навали були відбудовані споруди XI – XII століття – Софійський, Михайлівський та Успенський собори, Печерський монастир, а в Чернігові – храми Спаса, Єлецький та П'ятницький. Крім цього, біля прославлених храмів будували невеликі каплиці – усипальниці. Проте найбільше будували з дерева. Дерев'яне народне будівництво зберігало віковичний досвід, творило безперервний ланцюг традицій й не тільки не давало змогу безслідно зникнути вдалим інженерно-конструктивним рішенням і мистецьки довершеним формам, а й було невичерпним джерелом творчості наступних поколінь.

У XVII – XVIII столітті в українській архітектурі панує бароко. Українське бароко фахівці вважають другою, після княжих часів, найбільш плідною добою розвитку українського мистецтва, його золотим віком. Нові умови суспільного життя породжували нове світовідчуття, а останнє породжувало нові цінності, нові смаки і, відповідно, нове мистецтво. Живучи спільним мистецьким життям із Західною Європою, Україна і на цей раз переймає від неї новий мистецький напрям. Однак не варто забувати, що українське бароко було викликане до життя специфічними соціально-політичними обставинами. Його не можна розглядати як провінційний варіант загальноєвропейського стилю. Запозичення певних архітектурних форм, схеми барокового аристократичного портрета, використання іконописцями західноєвропейських гравюр як взірців – усе це природне, однак не визначальне в українському мистецтві другої половини XVII – XVIII століття. З бароко його зближують не тільки і не стільки формальні ознаки, а насамперед пафос, патетика, загальний настрій.

У другій половині XVII століття на території України закінчуються воєнні дії. Починається активний період зведення цивільних і культових споруд, другу половину сторіччя можна вважати золотим віком українського мистецтва.

Якщо в першій половині XVII століття і культові, і цивільні споруди мали вигляд оборонних, то після закінчення війни ситуація різко змінюється. Зводяться просторі високі храми з багатьма вікнами, які дають можливість відчувати урочистість служби. Збільшення висоти храму повело за собою й зміну композиції, особливо це помітно в спорудах Придніпров'я та Слобожанщини.

Великий мистецький внесок зробили також визначні архітектори, які працювали в Україні: Б. Растреллі – автор проєкту Андріївської церкви, А. Квасов звів собор у Козельці, Б. Меретин – автор собору Святого Юра у Львові; плідно працювали архітектори української школи С. Ковнір, який збудував так званий Ковніровський корпус у Лаврі, дзвіниці Дальніх і Ближніх печер, Кловський палац та інші, а також вихованець Київської Академії І. Григорович-Барський, який збудував церкви: Покровську, Миколи Набережного, комплекси Межигірського й Кирилівського монастирів, магістрат та багато приватних будинків.

Архітектурним шедевром світового значення в стилі бароко справедливо вважають Андріївську церкву у Києві (1746 – 1753 рр., проєкт В. Растреллі, забудова І. Мічуріна). У бароковому стилі споруджено також Георгіївський собор Видубицького монастиря (1696 – 1701 рр.), браму Заборовського в ансамблі Софійського собору Києва (1746 - 1748 рр., архіт. Г. Шедель), Троїцький собор у Чернігові, Хрестовоздвиженський у Полтаві, Троїцький собор у Луцьку (XVIII століття). У плані це хрестово-купольні споруди світлих кольорів, оздоблені по фасаду декором, прибудовами та надбудовами верхів.

У XVIII столітті створюється українська національна архітектурна школа. До відомих її майстрів належать І. Григорович-Барський (1713 – 1785 рр.), С. Ковнір (1696 – 1786 рр.).

Храми наддніпрянських й слобожанських майстрів вирізняються монументальністю, різноманітністю композицій і форм. Найцікавіша пам'ятка такого зразка – дев'ятиверхий Троїцький собор (1773 – 1778 рр.) у Новомосковську (тепер Дніпропетровської області), поставлений на замовлення запорожців відомим майстром Я. Погребняком. Значну кількість храмів на території Лівобережної України зведено на честь козацьких перемог, зокрема Микольський собор у Ніжині (1668 р.), Вознесенський собор у Переяславі (1696 – 1700 рр.), Катеринська церква в Чернігові (1715 р.) та ін.

Новим архітектурним стилем, що прийшов на зміну бароко, стає класицизм (англ. classicism, від лат. classicus – зразковий) – напрям у європейській літературі та мистецтві, який уперше заявив про себе в італійській культурі XVI століття. Розповсюдження класицизму проходило і на Україні, головним чином на півдні, де на місці фортець виникають нові міста, що забудовуються відповідно до принципів регулярного планування. Це Севастополь (1783), Катеринослав (1784, нині Дніпропетровськ), Маріуполь (1779), Миколаїв (1784), Херсон (1778) Одеса (1794) та ін. У старовинних містах, ансамбль яких уже визначився, під регулярне планування відводились

незабудовані ділянки (Київ, Чернігів, Новгород-Сіверський). В ансамбль міських споруд вводяться площі, сквери, парки.

У стилі класицизму зводяться житлові будинки, адміністративні установи й освітні заклади. На 30-40 рр. припадає будівництво університету Св. Володимира у Києві, театрів у Києві, Одесі, Полтаві та ін. У Львові перші житлові будинки такого стилю зводяться в 90-ті рр. XVIII століття навколо вулиць, прилеглих до площі Ринок – історичного центра міста. Споруджується нова Ратуша (1828 – 1835, архітектори Ю. Маркль та Ф. Третель). У середині XIX століття архітектуру Львова доповнюють такі громадські споруди класицизму, як «Скарбківський театр», нині Український драматичний театр ім. М. Заньковецької (архітектори Л. Пихаль, І. Зальцман), політехнічний інститут (архітектор Ю. Захаревич), «Осоленіум» – нині Наукова бібліотека (архітектори П. Нобіле та Ю. Бем).

Головним стильовим напрямом в архітектурі України 20 – середини 30-х років був конструктивізм, що максимально використовував принципи функціональності, раціоналізму та економності.

Із 30-х років мистецтво загалом набуло ідеологічних рис. Проблеми національної культури відійшли на другий план. Навіть в архітектурі національні художні мотиви майже не використовувалися до середини 50-х років.

В архітектурі після війни розпочалася відбудова міст і сіл України. Відбудовувався Дніпрогес, міста Харків, Запоріжжя, Чернігів, Севастополь, Тернопіль, Полтава та ін. Проект відбудови вулиці Хрещатик у Києві розробляли архітектори О. Щусєв, П. Альошин, В. Заболотний, О. Власов та ін.

Поширеним було звернення до ордерної системи класицизму: театри в Полтаві (1957, арх. О. Малишенко, О. Ковальов), Тернополі (1953–1955, арх. І. Михайленко, Д. Чорновол, В. Новіков), Чернігові (1956, арх. С. Фридлін, М. Лібман, С. Тутученко), Запоріжжі (1953, арх. С. Фридлін).

У 1960 – 1990-х рр. відбувається перехід до індустріальних методів будівництва, блокових і панельних споруд. Перевага надавалася не окремим будинкам, а великим масивам з комплексом численних видів споруджень. Перша споруда з новими стильовими рисами – Палац спорту в Києві (1958–1960, арх. М. Гречина і О. Заваров), що вражав новизною форм.

Із проголошенням державної незалежності настали новітні часи духовного та культурного відродження, утвердження та розбудови сучасної демократичної Української держави. У 1992 р. архітектурною елітою Києва відроджується Українська академія архітектури.

З кінця 1980-х років відновилося будівництво релігійних споруд. Нові православні церкви та собори будують переважно у візантійському стилі, рідко у класичному, готичному або псевдоруському стилях. Унікальним є будівництво у стилі українського бароко (собор Архієпископа Харківського Олександра, збудований у 2004 р.).

У 2011р. реконструйований НСК «Олімпійський».

Отже, українська архітектура органічно увібрала в себе європейські тенденції та поєднала їх із національними мотивами. Завданням сучасної української архітектури є урізноманітнення проявів сучасної естетики, пошук авторської архітектурної своєрідності та врахування існуючого історико-культурного середовища.

3. Особливості української скульптури.

Огляд української скульптури варто розпочати з часів Київської Русі. В оздобленні давньоруських храмів значну роль відігравало пластичне мистецтво та різьбярство. Східнохристиянська церква, переслідуючи язичницькі вірування, заборонила об'ємну скульптуру, тому пластичне мистецтво розвивалося у вигляді рельєфів. Для різьбленого оздоблення монументальних споруд використовувався мармур та рожевий шифер. Значна кількість рельєфних орнаментальних прикрас зберіглася в храмах Києва. Це різьблені плити, виготовлені в техніці орнаментального й тематичного рельєфу, що прикрашають парапети хорів собору Св. Софії Київської, шиферні плити з тематичними рельєфами Михайлівського Золотоверхого та Києво-Печерського монастирів. Шиферні різьблені плити збереглися і в Спаському соборі Чернігова.

Історичну і культурну цінність становить саркофаг Ярослава Мудрого (X – XI століття), що зберігається у Київському Софійському соборі. Виготовлений із білого мармуру, укритий рослинним орнаментом із християнською символікою.

У XII столітті, коли в окремих землях Русі створюються місцеві художні школи, скульптура широко застосовувалася в декорі фасадів споруд. Основним елементом орнаментів був стилізований акант, заплетений у кошики, що нагадували романські капітелі.

Барельєфна скульптура була поширена в мініатюрних іконах, які вирізали із рожевого шиферу. Найчастіше зображали Бориса й Гліба, Дмитра Солунського, Богородицю, Спаса, Святого Миколая та інших святих. Шедевром мініатюрної кам'яної пластики є ікона «Увірування Фоми».

З початку XVI століття на мистецтво західноукраїнських земель впливає культурна практика європейського Відродження. Найхарактернішим прикладом гармонійного поєднання архітектури, скульптури, орнаментів з каменю, де сполучаються ренесансні та українські народні мотиви, є львівські усипальниці – каплиця Кампіанів та каплиця Боїмів (обидві – початок XVII століття, архітектори й скульптори П. Римлянин, А. Бемер, Г. Горст та ін.).

Своєрідним переосмисленням античності в мистецтві скульптури, стає класицизм, що розвивався в тісній взаємодії зі стилем бароко. У руслі загальноєвропейських стилів розвивається творчість Федота Шубіна (1740-1805), Михайла Козловського (1753-1802) та Івана Мартоса (1754-1835).

Скульптура в Україні розвивалася в тісному зв'язку з архітектурою й ґрунтувалася на досягненнях народного різьблення та мистецтва європейської пластики. У 1809 р. на Контрактовій площі була встановлена скульптурна

композиція невідомого автора «Самсон роздирає пашу леву», яка символізувала перемогу Росії над шведами в Полтавській битві.

Реалізм в українській скульптурі утверджується повільніше. У тематично-жанровій скульптурі малих формах і жанрі портрета помітних успіхів досягли Л. В. Позен («Кобзар», «Переселенці», «Жебрак», «Оранка в Малоросії», «Запорожець у розвідці»), П. П. Забіла (бюст М. В. Гоголя, мармуровий портрет Т. Г. Шевченка), Б. В. Едуарс («Катерина», «Життя невеселе», скульптурний портрет Луї Пастера) та ін. 1888 р. в Києві було відкрито пам'ятник Б. Хмельницькому (скульптор М. Й. Микешин). На західноукраїнських землях працювали скульптори Т. Баронч, К. Островський, О. Северин, С. Яжимовський, С. Левандовський, Т. Рігер та ін.

У кінці XIX століття в українське мистецтво проникає авангардизм. Мистецтво авангарду зруйнувало традиційні засади художньої творчості. Якщо стиль модерн був викликаний неприйняттям індустріалізації та урбанізації, то авангард пов'язаний з цими процесами органічно – він є прямим породженням нових ритмів життя, прискорених темпів, величезних, емоційних та психологічних перевантажень – і загалом змін світу, у якому панують катаклізми, а людина втрачає узвичаєну точку опори.

Гордістю українського авангардного мистецтва є всесвітньо відомий скульптор-кубофутурист Олександр Архипенко (1887 – 1964 рр.). З 20-річного віку він жив і працював за кордоном, завоювавши всесвітнє визнання, титул «генія скульптури», проторувавши дорогу іншим видатним майстрам – Генрі Муру, Джакометті, Калдеру та ін.

Завдяки своїм експериментам з формою він одержав повністю новий принцип пластичного вираження, його самотність проявилась уже в перших юнацьких роботах «Мисль», «Відчай», «Запорожець», «Юда». О. Архипенко зображав не мислителя, а мисль, не людину в розпачі – відчай. Експресіонізм – прагнення до узагальненої передачі певних станів – заклав підвалини його подальших символізованих безособових образів – «Дитина», «Негритьянка», біблійна «Сусанна». О. Архипенка приваблювали образи архаїчні, наповнені волею до життя.

У кубізмі його приваблювало те, що живописці працювали з формою: подібно до поетів, вони римуvalи, ритмізували, досягали гармонійного звучання, зіставляючи куби й овали. Кубофутуризм О. Архипенка – це теж динаміка кутів, кіл, конусів, ромбів у нескінченному колообігу. Він зважився на небачену доти річ: покрити веселковими кольорами грані й площини своїх скульптур і зробив їх рухливими.

У другій половині XX століття у Львові продовжував творчо працювати І. Севера (1891–1971). Помітний слід залишив скульптор М. Лисенко (1906–1972). У скульптурах Г. Петрашевича (1903–1999) переважають жіночі мотиви: «Партизанка» (1971), Леся Українка (1986). Творчість Е. Миська (1929–2000) – окрема сторінка в історії українського мистецтва та львівської скульптурної школи. Улюблена сфера творчості митця – скульптурний портрет.

До кращих із художнього боку тогочасних монументів належать: у Києві – пам'ятник російському поету О. Пушкіну (1962) й українському композитору М. Лисенку (1965, скульптор О. Ковальов); у Львові 1964 р. споруджено пам'ятник І. Франкові (скульптори В. Борисенко, Д. Кривач, Е. Мисько, В. Одрехівський, Я. Чайка). Це був перший в Україні монумент, присвячений І. Франкові.

Сучасна українська скульптура не втратила зв'язку з традиційною культурою, проте зі здобуттям Україною незалежності відбувається активне проникнення постмодерністських тенденцій.

4. Український живопис.

Розвиток українського образотворчого мистецтва починається ще в прадавні часи. Знахідки археологів, зокрема, періоду трипільської та скіфської культур, вирізняються майстерною технікою виконання й засвідчують високий мистецький рівень витворів предків сучасних українців.

Особливо високого рівня майстерності досягли живописці Київської Русі. Києворуський живопис ґрунтувався на візантійських традиціях. Вирішальну роль відіграли історичні й соціальні потреби держави та глибокі традиції народної культури. У Київській Русі візантійський живопис поширився у формі монументальних настінних розписів – мозаїк і фресок.

Основним видом монументального мистецтва Київської Русі був фресковий живопис. Техніка фрески була також запозичена у візантійських майстрів, однак давньоруські художники довершили її новими елементами й стилістичними зображеннями. Так, новим у мистецькій діяльності давньоруських майстрів стало поєднання мозаїчних і фрескових зображень. У XII столітті мистецтво мозаїки поступається мистецтву фрески. Перші мозаїчні зображення та настінні фрескові розписи були виконані у Десятинній церкві, однак вони не збереглися. До найвизначніших пам'яток українського й світового монументально-декоративного мистецтва належать мозаїки й фрески Софійського собору в Києві

Разом з будівництвом храмів розвивався і такий вид мистецтва, як культовий станковий живопис. Якщо мозаїки й фрески втілювали тріумф християнства, то ікони насамперед були поклінними. Ікона як художній елемент посідає головне місце в інтер'єрі церковної споруди. Творів давньоруського іконопису зберіглося дуже мало. У Києво-Печерському Патерику розповідається про перших руських іконописців – Григорія та Аліпія.

Портретний живопис другої половини XVI століття поступово висувається на одне з провідних місць у малярстві. Серед відомих світських портретів, виконаних у реалістичному ренесансному дусі, – зображення Стефана Баторія (1576), створене львів'янином Стефановичем. До останніх зразків ренесансного портрета відносять також твори київської художньої школи 40-х років XVII століття – це зображення Петра Могили, Захарія Копистенського, Єлисея Плетенецького та інших видатних діячів української культури того часу.

Справжніми шедеврами українського мистецтва початку XVII століття, що пронизані ідеями Відродження, є три іконостаси: П'ятницької та Успенської церков у Львові, церкви Святого Духа в Рогатині. У створенні обох львівських іконостасів, імовірно, брали участь видатні українські майстри Лаврентій Пухало і Федор Сенькович. До завершення Успенського іконостасу пізніше приєднався талановитий маляр, учень Ф. Сеньковича – Микола Петранович.

Живопис другої половини XVII – XVIII століття також увібрав найкращі досягнення бароко – багатий декор, позолоту, складну композицію, поєднавши їх із традиціями народної творчості. Серед майстрів іконопису почесне місце належить І. Рутковичу, І. Кондзелевичу та В. Петрановичу. Їх діяльність пройнята ренесансним гуманізмом. Вони творили для демократичного, селянського середовища.

Новим явищем у світському мистецтві XVIII століття став парсунний (парадний) портрет. Він відходить від іконописних традицій, робиться спроба максимально правдоподібно передати риси людини, однак під впливом іконопису портрети цього періоду певною мірою є ідеалізованими. Поглиблюється інтерес до увічнення образу сучасника. Перевага надається зображенню визначних політичних, культурних діячів та міщан. У мистецькому середовищі та з-поміж широкого загалу зажили слави портрети гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Самойловича, Івана Скоропадського, Івана Мазепи, славетних воєначальників Леонтія Свічки, Семена Сулими, видатних учених Іоанікія Галятовського, Лазаря Барановича та ін. Найхарактерніший приклад цього типу – портрет Г. Гамалії.

Своєрідно поєднав засади класицизму з давніми малярськими традиціями В. Боровиковський (1757 – 1825 р.), який працював у двох жанрах: портрет та іконопис. Видатними портретистами XVIII століття були Д. Левицький (1735 – 1822 рр.), А. Лосенко (1737 – 1773 рр.), К. Головачевський (1735 – 1823 рр.).

Розвиток українського живопису другої половини XVIII століття пов'язаний із різким переломом у культурному житті Петровської епохи. Утвердження абсолютизму стає визначальним фактором у становленні світського мистецтва. Укази, що видавалися безпосередньо Петром I, не тільки закріплювали культурні нововведення на законодавчому рівні, а й розширювали сферу культури, сприяли її відтворенню.

Результатом розвитку мистецтва живопису XVIII століття стає своєрідний синтез «європеїзму» й національних особливостей. Першим історичним живописцем був Антон Павлович Лосенко (1737–1773), який створив велику історичну картину на євангельський сюжет «Чудовий улов» (1762). Однією з найвідоміших його картин є «Володимир перед Рогнедою», написана для здобуття звання академіка історичного живопису Академії мистецтв, у якій художник вперше звернувся до національної тематики.

Характерним для українського образотворчого мистецтва XIX століття було становлення його на позиціях реалізму, народності, життєвої правди. На розвиток художнього життя в Україні, на утвердженні демократичних

тенденцій у живописі вплинула діяльність Товариства пересувних художніх виставок («передвижники»), що виникло 1870 р. в Росії. Членами його були багато українських митців. Високої професійної майстерності українські художники набували в Петербурзькій Академії мистецтв. В Одесі, Харкові, Києві відкрилися малювальні школи (згодом училища).

В українському живописі чітко окреслились і набули специфічних ознак усі жанри. Живописцями, які піднесли український побутовий жанр на високий рівень, були продовжувачі демократичних традицій Т. Г. Шевченка, – Л. М. Жемчужников, І. І. Соколов, К. О. Трутовський.

Історичний жанр в українському мистецтві ще не відзначався широтою тематики. Художники здебільшого вдавалися до героїчної історії козацтва («Сторожа запорозьких вольностей», «Козачий пікет» С. І. Васильківського, «Проводи на Січ» О. Г. Сластіона, «Похорон кошового» О. О. Мурашка та ін.).

Пейзажний жанр представлений насамперед у творчості видатного українського художника-реаліста С. Васильківського (1854 – 1917). Найцікавіше в його доробку – твори, присвячені рідній природі.

У кінці XIX століття в українському живописі утверджується авангардизм. У всіх авангардних течіях є спільне, що дає підстави об'єднати їх в одну художню епоху. Молоді майстри, що відчули за кордоном смак вільного вибору засобів естетичного вираження, стали в Україні першим загоном авангарду, підтримані більшістю студентства Києва та Харкова. Творча молодь гуртувалася навколо художника (пізніше професора Київського художнього інституту) Олександра Богомазова і його соратниці Олександри Екстер – апостолів українського кубофутуризму. Термін «кубофутуризм» виник із назв двох живописних напрямів: французького кубізму та італійського футуризму.

Художник О. Богомазов – уже в 1913 – 1914 рр. створив десятки картин, акварелей та рисунків, у яких відчувається подих різних течій початку століття – експресіонізму, неопримітивізму, абстракціонізму.

Деміургічне і водночас ремісниче лежить в основі кубофутуристичних композицій художника В. Єрмілова (1894 – 1967 рр.).

Українські художники прагнули наповнити світ кубізму барвистістю, відчерпнутою з народної творчості – кераміки, лубків, ікон, вишиванок, ляльок, килимів, писанок, де зберігалася близькість до таємничих стихій життя.

Яскравою художньою особистістю є Казимир Малевич, творець супрематизму. Він хоч і жив значну частину життя поза Україною, однак, українець за походженням, ніколи не розривав зв'язків із нею.

Школа монументального українського мистецтва, представлена творчістю Михайла Бойчука і його учнів, надихалася формами візантійських ікон, релігійного Ренесансу, живописного примітивізму безіменних українських малярів минулих віків. Обдарованими «бойчукістами» проявили себе В. Седлер, І. Падалка, М. Рокицький, М. Юнак, О. Павленко.

У середині XX століття в образотворчому мистецтві набуває поширення тенденція до підкресленого узагальнення образу радянської людини. Мужність і

героїзм радянських бійців, їх рішучість будь-якою ціною вистояти в нерівному двобої з лютим ворогом лягли в основу полотен. Розвиток малярства пов'язаний з плеядою талановитих живописців, сформованих ще напередодні війни (Г. Меліхов, Т. Яблонська, В. Костецький, С. Григор'єв, О. Максименко та ін.). Найповнішого вираження воєнна тематика досягла в живописі 1960–1980-х рр. у творчості молодшого покоління художників (А. Сафаргаліна, А. Константинопольського, О. Хмельницького, О. Лопухова та ін.).

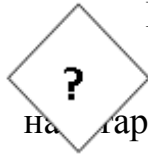
До творчого життя післявоєнного періоду долучилися і художники старшого покоління: І. Їжакевич та Г. Світлицька – у Києві, А. Монастирський, О. Кульчицька та О. Курилас – у Львові.

Для художників незалежної України характерний пошук істини в часі про суспільство, людину, природу. Усупереч колишнім тенденціям відродився інтерес до опанування міфологічного й біблійного сенсу (живописці О. Жолудь, М. Попов, В. Грицаненко, О. Поступной, графіки А. Чебикін, В. Ігуменцев, Л. Денисенко, майстер мозаїчних панно О. Дубровський, монументалісти О. Пронін, Г. Тищенко та ін.). У наявній соціальній тематиці вагоме місце посідають актуальні проблеми морального й екологічного характеру (живописна серія «Арал» В. Сидоренка, графічні аркуші О. Векленка, присвячені трагедії Чорнобиля та ін.). Цікавий досвід переосмислення патріотичної теми в ренесансних традиціях показав О. Кулаков, автор монументальної композиції «Державотворення» (2002), розміщеної в одному із залів Верховної Ради.

Сучасне образотворче мистецтво України відзначається стилістичним поліфонізмом. За роки незалежності в його розвитку визначились характерні якості, які дають змогу виділити ряд спільних ознак національного мистецтва. Серед них – прагнення до яскравих, декоративних вирішень і водночас збереження пріоритету внутрішнього, духовно-сакрального начала, домінанта лірично-поетичного начала, наповненість метафорами, алегоріями, символікою кольору. Українському мистецтву притаманна апеляція в пізнанні суті речей не тільки і не стільки до розуму, скільки до інтуїції та почуття.

Сучасне образотворче мистецтво України розвивається різними векторами й не має спільного центру притягнення. Як підкреслюють сучасні критики, воно вже не претендує на роль максималістсько налаштованого ідейного лідера чи сурового пророка, відмовляється від виконання пропагандистських і повчальних функцій. Мистецтво стає приватною справою тих, хто здатний і спроможний зрозуміти один одного.

Отже, в українському мистецтві прослідковувалися ті ж основні тенденції, що і в мистецтві європейському. Проте, ураховуючи особливості історичної ситуації, мистецькі стилі приходили до нас дещо пізніше. Аналізуючи художню культуру України, варто підкреслити, що на її особливості також вплинув український менталітет, українська індивідуальність, історичні події, тому наше мистецтво стає українським мистецтвом європейського народу.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть найстарші пам'ятки монументальної архітектури на українських землях.
2. Визначте сутність понять «дитинець» або «днешній град», «окольний град».
3. Які стилі панували в Україні у X столітті?
4. Висвітліть імена видатних українських скульпторів.
5. Хто були першими руськими іконописцями? У якому літературному творі говориться про них?
6. Висвітліть основні напрями українського мистецтва XX століття.
7. Окресліть стилі, що відображені у творчості О. Богомазова.
8. Назвіть представників кубізму.
9. Поясніть походження культурно-мистецького явища «бойчукізм».

Практичні завдання:

1. Створити стислий-кейс (тема за вибором студента):
 - «Українське мистецтво в контексті європейської культури»;
 - «П'ять стильових етапів розвитку архітектури Київської Русі»;
 - «Особливості в архітектурі XV – початку XVI століття»;
 - «Архітектура українського бароко»;
 - «Архітектор Б. Растреллі»;
 - «Архітектура України XIX століття»;
 - «Конструктивізм як головний стильовий напрям в архітектурі України 20 – середини 30-х років XX століття».
1. Розробити тестові завдання (тема за вибором студента):
 - «Портретний живопис України другої половини XVI століття»;
 - «Український живопис другої половини XVII – XVIII століття»;
 - «Характерні особливості українського образотворчого мистецтва XIX століття»;
 - «Український живопис XX століття».